

*В. М. Белакурскі,
дацэнт кафедры філасофіі
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта
культуры і мастацтваў,
кандыдат філасофскіх навук;
Ж. Я. Белакурская,
дацэнт кафедры сучаснай беларускай
мовы Беларускага дзяржаўнага
ўніверсітэта, кандыдат філалагічных навук*

КНІГА НА РОДНОЙ МОВЕ ЯК ПРАВАДНІК І НОСЬБІТ ВЕДАЎ

Акрамя агульнапрынятых дэфініцый кнігі як друкаванага выдання ў форме пераплеценых разам аркушаў з тэкстамі і ілюстрацыямі; сшытых, пераплеценых лістоў паперы для якіх-небудзь запісаў; адной з некалькіх вялікіх частак навуковага ці літаратурнага твора [3, с. 704–705], існуе азначэнне кнігі, у якім актуалізуецца найперш яе патэнцыяльны культуралагічны змест: кніга – праваднік і носьбіт ведаў, крыніца інтэрлінгвістычнай інфармацыі, моўная форма адлюстравання і фіксацыі нацыянальнай культуры.

Менавіта такая роля адводзілася беларускаму друкаванаму слову, калі імкненне да нацыянальнай самабытнасці ў пачатку ХХ ст. знайшло непасрэднае выражэнне ў наладжванні літаратурнага працэсу і выдавецкай справы на роднай мове. Асаблівасцю новага беларускага кнігадрукавання было тое, што найбольш значнае месца ў ім займалі выданні культурна-асветніцкага характару – буквары, чытанкі, календары і інш., якія, дзякуючы сваёй даступнасці і зразумеласці, становіліся вялікай падмогай у распаўсюджванні асветы сярод народа і фарміраванні яго нацыянальнай свядомасці. Развіццё народнай культуры, выданне літаратуры на роднай мове з’яўлялася, на думку тагачасных прагрэсіўных беларускіх дзеячаў, самай кароткай дарогай на шляху да ўсведамлення народа нацыяй.

Выданне навучальнай літаратуры становіцца прыярытэтным для многіх толькі што ўзнікшых тагачасных выдавецтваў. Так, першай кнігай, якая выйшла ў выдавецтве «Загляне сонцэ і ў нашэ ваконцэ», быў «Беларускі лемэнтар, або Першая навука чытання» (1906) К. Каганца. Услед за лемэнтаром у тым жа годзе ў

выдавецтве было выдадзена «Першае чытанне для дзетак беларусаў», падрыхтаванае Цёткай.

Справу стварэння школьных навучальных дапаможнікаў прадоўжыў Якуб Колас. У 1910 г. выйшла ў свет яго «Другое чытанне для дзяцей беларусаў», якое з'явілася этапнай з'явай не толькі ў творчасці пісьменніка, але і ў гісторыі нацыянальнай навукова-педагагічнай літаратуры. Дасканалая з боку формы і зместу, кніга спалучала выхаваўчыя задачы з багаццем і прыгажосцю роднай мовы і магла на тым часе, па словах С. Александровіча, «замяніць народу і школу, і падручнік» [1, с. 165].

Зборнік адкрывае невялікая прадмова, напісаная рэдактарам Л. Сеўруком, у якой проста і даходліва апавядаецца аб прыгажосці беларускай зямлі, любасці да роднай мовы, аб тым значэнні, што мае «родная мова, напісаная на паперы, надрукаваная ў ксёнжцы». Прадмова заканчваецца словамі Т. Шаўчэнкі (у перакладзе на беларускую мову):

Учыцеся, браты мае, учыцеся, чытайце,

Чужое пазнавайце і свайго не цурайцеся [2, с. 4].

У своеасаблівым дэвізе (цытаце) «Загляне сонцэ і ў нашэ ваконцэ!» на тытульным лісце кнігі і ў самой яе назве выразна праяўляецца нацыянальная арыентаванасць, прызначаная для маленькіх сыноў і дачок беларускага народа.

Інакш кажучы, прынцыпы адбору і падачы моўнага матэрыялу маюць выразны кагнітыўны і культуралагічны характар. Як вядома, у сучаснай лінгвістыцы і лінгвадыдактыцы тэзіс аб вывучэнні мовы і культуры народа (у шырокім разуменні апошняй як працэсу і выніку асваення чалавекам навакольнай рэчаіснасці, працэсу творчага асэнсавання ўзаемасувязі і ўзаемадзеяння свету і сябе ў ім) стаў ужо аксіяматычным. Зварот да культуры роднага краю, у тым ліку і моўнай, разглядаецца лінгвадыдактамі як канкрэтны крок на шляху асэнсавання асаблівасцей мыслення, светапогляду народа, яго жыццёвага і духоўнага вопыту. Гэта ў пэўнай ступені суадносіцца з выказваннем М. Фуко, які лічыў, што кніга – гэта змесціва традыцый, «нямых звычак думкі», патаемнага духу народа – усяго таго, што называецца сацыякультурным кодам. Таксама Хасэ Артэга-і-Гасэт падкрэсліваў, што мастацкія творы з'яўляюцца своеасаблівай інтэрпрэтацыяй жыцця, спосабам жыцця, пры якім жыццё, адбіваючыся ад сябе самога, набывае выразнасць і

стройнасць. Менавіта мастацкія тэксты з багатым лінгвакультуралагічным зместам і складаюць аснову коласаўскай чытанкі.

Дарэчы, з тэкстацэнтрычным навучаннем, упершыню практычна і тэарэтычна абгрунтаваным пісьменнікам, стасуюцца сучасныя канцэпцыі моўнай адукацыі, калі праз тэксты як інтэграваную крыніцу моўнай, сацыякультурнай, краіназнаўчай інфармацыі актуалізуецца нацыянальна-культурны аспект навучання, што разглядаецца як адзін са шляхоў фарміравання чалавека гуманітарнай культуры, выхавання нацыянальна арыентаванай моўнай асобы. Што датычыць выбару тэкстаў, то пераважнае месца, лічыць Якуб Колас, павінны займаць творы дзіцячай літаратуры, напісаныя «роднымі пісьменнікамі».

Тэксты, змешчаныя ў «Другім чытанні для дзяцей беларусаў», уяўляюць сабой пэўны від камунікатыўнага акта, бо яны маюць канкрэтнага адрасата – маленькага беларуса. Камунікатыўны прынцып у навучальным дапаможніку «Другое чытанне для дзяцей беларусаў» самым цесным чынам звязаны з прагматычным аспектам як адлюстраваннем ўзаемаадносін адрасанта і адрасата. Апаবাদанні, вершы, казкі як навучальныя тэксты сумяшчаюць у сабе канкрэтныя ўмовы і мэты перадачы сэнсавага зместу. Прагматычны эффект чытанкі ў поўнай меры прагназуецца, плануецца самім аўтарам. Спецыфіку прагматыкі тэкстаў зборніка складаюць: з боку Якуба Коласа – настаўніка-метадыста і пісьменніка – мэтанакіраванасць, спосабы даступнага моўнага выражэння і правілы выкладання, дакладней, правілы складання сэнсаў; з боку чытачоў – разуменне, вытлумачэнне, яго перцэптыўны эффект, звязаны з гнасеолага-светапоглядным і эстэтычна-этычным уздзеяннем і адпаведна – з успрыманнем. Дзякуючы спецыяльна падобраным тэкстам карціна свету вучняў падвяргаецца мадыфікацыі ў адпаведнасці з карцінай свету аўтара.

Аўтарская пазіцыя ў тэкстах коласаўскай чытанкі з'яўляецца праяўленнем глыбіннай узаемасувязі грамадства і чалавека, яго гістарычна прадвызначанымі менталітэтам, традыцыямі, кодам культуры, стылем і стандартамі паводзін. Апаবাদанні-разважанні Якуба Коласа аб сэнсе і змесце жыцця, аб праве на жыццё грунтуюцца на маральна-этычных поглядах пісьменніка як прадстаўніка нацыі, менталітэту, філасофіі жыцця ўвогуле: «Чэлазек – тое ж Божае стварэнне, толькі самае разумнае меж

усімі, і кожнае стварэнне мае такое ж права на жыццё, як чэлавек. І той чэлавек, каторы адбірае права гэта ад другіх, уніжае сам сябе» [2, с. 52].

Такім чынам, напісаўшы «Другое чытанне для дзяцей беларусаў», Якуб Колас вырашыў не толькі мастацкую, але і навучальна-адукацыйную задачу, стварыўшы кнігу, якая з’явілася свайго роду энцыклапедыяй педагагічнай думкі Беларусі на пачатку ХХ ст.

---

1. *Александровіч, С. Х.* Пуцявіны роднага слова. Праблемы развіцця беларускай літаратуры і друку другой паловы XIX–XX ст. / С. Х. Александровіч. – Мінск : Выд-ва БДУ, 1971. – 247 с.

2. *Колас, Я.* Другое чытанне для дзяцей беларусаў / Я. Колас. – Пецябург : Загляне сонцэ і ў нашэ ваконцэ : Наша хата, 1910. – 112 с.

3. *Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т.* / АН БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа ; рэдкал. : К. К. Атраховіч [і інш.]. – Мінск : БСЭ, 1977–1984. – Т. 2. – 1978. – 768 с.